

KRYSTYNA TRELA

HONORACKIE ZGROMADZENIA MARYJNE W WALCE O URATOWANIE KOŚCIOŁA I NARODU W XIX W.

Treść: Wstęp; 1. Maryjny kult założyciela; 2. Maryjność ukrytych zgromadzeń zakonnych; 3. Apostolska działalność ukrytych zgromadzeń w walce o odrodzenie religijne i zachowanie tożsamości narodowej; Zakończenie.

WSTĘP

Powstanie i rozwój honorackich zgromadzeń maryjnych w ramach zakonotwórczej działalności o. Honorata Koźmińskiego w drugiej połowie XIX wieku, w ogólnym zarysie zostało już zasygnalizowane. Opublikowane jednakże do tej pory pozycje¹ są jedynie szkicowym przedstawieniem genezy tych ukry-

¹ J. Bar, *Z dziejów nowych form organizacyjnych stanów doskonałości w Polsce*, „Prawo Kanoniczne”, t. 8 (1965) nr 3—4, s. 189—313; Tenże, *Zgromadzenie Sióstr Obliczanek (1888—1958)*, „Prawo Kanoniczne”, t. 10 (1967) nr 3—4, s. 343—357; Tenże, *Zgromadzenie Córki Serca Maryi (SS. Sercanek) w latach 1885—1958*, „Prawo Kanoniczne”, t. 23 (1980) nr 1—2, s. 88—161; K. Dębowska, *Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek od Cierpiących w latach 1882—1952*, „Prawo Kanoniczne”, t. 15 (1972) nr 1—2, s. 159—229; E. Jabłońska-Deptuła, *Sistry Fabryczne*, „Znak” 18 (1966), s. 612—168; Tamże, *Problemy rozwoju i adaptacji polskich XIX-wiecznych zgromadzeń żeńskich*, „Znak” 18 (1966), s. 549—569; E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Z zagadnień religijno-społecznego ruchu kobiet w Królestwie Polskim połowy XIX w.*, „Roczniki Humanistyczne” 1970 r., z. 2, s. 125—134; M. Mazurek, M. Wójcik, *Honorackie zgromadzenia bezhabitowe w latach 1874—1914 w Królestwie Polskim i Cesarstwie Rosyjskim*, w: *Materiały do historii zgromadzeń zakonnych na ziemiach polskich w XIX i początku XX w.*, Lublin 1976, s. 201—416; M. Rygielska, *Powstanie i początkowy rozwój zgromadzenia sióstr fabrycznych*, w: *Studia historyczne*, t. 2, Lublin 1968, s. 173—250; K. Trela, *Archiwum Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus w Warszawie*, w: *Metody i źródła do badań z historii społecznej XIX i XX w.*, Lublin 1975, s. 99—153; M. Wójcik, *Zgromadzenie Sióstr Służek N. M. P. Niepokalanej*, Mariówka 1978; G. Bartoszewski, OFM Cap., P. Brzozowska, *Duchowość o. Honorata i jego zgromadzeń*

tych instytutów zakonnych na tle uwarunkowań religijnych i społeczno-politycznych, są ukazaniem ich pierwotnej struktury organizacyjnej i w pewnym zakresie dynamiki wzrostu liczby ich członków oraz zasięgu terytorialnego placówek, działalności, a także programu i rodzajów podejmowanej przez nie apostołskiej pracy. Nie wyczerpują one bogatej problematyki w zakresie duchowego charyzmatu tych zgromadzeń, a tym bardziej rozwoju ich apostołskiego działania, które zdecydowanie zmierzało w drugiej połowie XIX w. do religijnego odrodzenia społeczeństwa w Królestwie Polskim i Cesarstwie Rosyjskim. Nie pozwalają one tym samym na ocenę ich roli, jaką niewątpliwie odegrały w tym względzie, w pierwszym okresie swego istnienia. Powyższe zagadnienia wymagają w poszczególnych zgromadzeniach ukrytych naukowego opracowania monograficznego, które pozwoli na naświetlenie tych problemów w całym ruchu honorackim.

Z tego względu całościowe przedstawienie udziału maryjnych zgromadzeń honorackich w walce o uratowanie Kościoła i narodu w XIX w. napotyka na bardzo poważne trudności i przy obecnym stanie badań w tym zakresie okazuje się wręcz niemożliwe, tym bardziej, że problem jest bardzo złożony i wieloaspektowy. Dlatego opracowanie tego problemu zostanie ograniczone do przedstawienia maryjnego charyzmatu założyciela i swoistej specyfiki kultu maryjnego w ukrytych instytutach zakonnych w powiązaniu z programem i celem ich religijno-społecznej działalności, ukierunkowanej w swoim fundamencie na zachowanie życia zakonnego w Kościele i tożsamości narodowej przez odrodzenie religijne społeczeństwa. Będzie także podkreśleniem roli kultu maryjnego nie tylko w ascezie życia wewnętrznego siostr i religijnego życia wspólnotowego, ale przede wszystkim jako głównego czynnika inspirowanego w realizacji programowych założeń apostołskiej działalności tych zgromadzeń.

Z grupy 26 ukrytych zgromadzeń zakonnych żeńskich i męskich, które powstały na terenie Królestwa Polskiego w ostatnim trzydziestoleciu XIX w. z inicjatywy o. Honorata Wacława Koźmińskiego, uwzględnione zostanie w opracowaniu tylko 13 żeńskich instytutów niehabitowych, które przetrwały próbę czasu i do dziś rozwijają działalność w Kościele.

Główną podstawę źródłową w opracowaniu, obok dostępnych obecnie publikacji w tym zakresie i ankiety z 1964 i 1986 r. opracowanej przez zgromadzenia zakonne na prośbę Wydziału Spraw Zakonnych, stanowią przede wszystkim teksty normatywne z pierwszych ustaw, dyrektoratów i zwyczajników tych zgromadzeń oraz pierwsze ceremoniały i modlitewniki, a także listy okólne założyciela i jego wypowiedzi w innych jego pismach.

1. MARYJNY KULT ZAŁOŻYCIELA

Maryjny kult o. Honorata Wacława Koźmińskiego, jaki pielęgnował i rozwijał w osobistym życiu religijnym i jaki przekazywał swoim zgromadzeniom został ukształtowany w ramach kultu Matki Bożej i mariologii drugiej połowy XIX w.

W jego rozwoju znaczny wpływ odegrała przede wszystkim maryjność polskiego chrześcijaństwa tego okresu, która w tym czasie, podobnie jak na przestrzeni dziejów polskiego narodu tak bardzo była zrośnięta z kulturą narodową oraz obroną tożsamości narodowej i problemami społecznymi.² Nie miały udział w tym względzie miał również rozwój kultu Matki Bożej i mariologii w Kościele powszechnym, a zwłaszcza ogłoszenie dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny w 1854 r.

Maryjność u o. Honorata jest odbiciem zarówno rodzimych jak i ogólnokościelnych form kultu maryjnego w tym czasie, jest również przejawem nowych elementów czci Matki Bożej, które przyczyniły się do rozwoju szczególnego kultu maryjnego w ramach życia zakonnego na terenie Królestwa Polskiego i do głębszego naświetlenia roli Maryi w zbawczym planie Boga.

a. Podstawowe elementy uzasadnienia teologicznego maryjności u o. Honorata

Więź o. Honorata z Matką Bożą zapoczątkowana w momencie jego nawrócenia stale się pogłębiała i rozwijała przez ciągłe uświadamianie sobie, kim jest Maryja jako Matka Boga-Człowieka i Matka wszystkich ludzi oraz tego, co on sam Jej zawdzięcza. W swoim notatniku tak pisze: „Najpierwszą i największą łaskę w porządku duchowym — nawrócenia mego Jej

² Por. J. Kłoczowski, *Sens społeczny polskiej maryjności*, „Więź” 7 (1982), s. 3—13; J. E s k a, *Maryjność*, „Więź” 7 (1982), s. 20—32.

winiemem”³ i dalej: „Nie tylko nauka Kościoła świętego i przykład wszystkich Świętych, ale i doświadczenie mego życia, a dziś już i serce moje skłania mnie do szczególnego oddania się opiece Matki Bożej i ustawicznego Jej wielbienia i poświęcenia na Jej wierną służbę”⁴ O. Honorat był głęboko przekonany, że Maryja rodząc Chrystusa stała się przyczyną zbawienia rodzaju ludzkiego i nadal uczestniczy w realizacji tego dzieła w Kościele w każdym miejscu i w każdym czasie. „Maryja była — jak pisze — na pierwszym planie u Boga w dziele stworzenia i odkupienia, bo przez Nią i w Niej miał On dokonać najwyższych dzieł miłości i miłosierdzia”⁵ Stając się Matką Chrystusa stała się i naszą Matką w porządku nadprzyrodzonym i stale wypełnia wobec ludzi swoje macierzyńskie posłannictwo. „Oddał się Jej Bóg — jak mówi o Honorat — w czasie męki swojej, a razem z sobą oddał Jej wszystkich wiernych w osobie Jana, aby jako Jego Matka, a razem jako Matka całego świata przez swoje Niepokalane ręce złożyła Go na ołtarzu krzyża w ofierze za grzechy całego świata i wyjednała nawrócenie dla grzeszników i zbawienie dla wszystkich wiernych swoich dzieci”⁶ W powyższym tekście o. Honorat podkreślając udział Maryi w tajemnicy odkupienia, a tym samym w tajemnicy Chrystusa, określa w niej udział Maryi nie tylko przez współcierpienie z Synem, ale i przez oddanie Go Ojcu Niebieskiemu w imieniu całej ludzkości, co ma jakiś specjalny charakter kapłański.⁷ W oparciu o prawdę o Bożym Macierzyństwie Maryi i o dogmat Jej Niepokalanego Poczęcia, a także o rolę Matki Najświętszej w dziele odkupienia świata tworzy sobie o. Honorat nie tylko wizję Matki Boga-Człowieka, ale kształtuje cały swój kult maryjny, który jest w jego życiu religijnym naśladowaniem Maryi jako najdoskonalszego wzoru w oddaniu się Chrystusowi i w prowadzeniu innych do Chrystusa, zawierzeniem Jej jako Pośredniczce i Orędowniczce w dziele zbawienia innych i oddaniem się Jej w niewolę po to, aby być narzędziem w zbawianiu

³ O. Honorat — Wacław Koźmiński, *Notatnik duchowy*, s. 93, AWP IIc.

⁴ Tamże.

⁵ H. Koźmiński, *Listy*, t. 21, *Listy okólne*, cz. 3, *Przemówienia okolicznościowe*, nr 1, *Kazanie na uroczystość Niepokalanego Poczęcia* 1891, s. 1, AWP IIA.

⁶ Tamże, s. 10.

⁷ Por. G. Bartoszewski, P. Brzozowska, *Niewolnictwo maryjne w życiu i nauczaniu sługi Bożego o. Honorata Koźmińskiego*, „*Studia Franciszkańskie*” nr 1 (1984), s. 159.

braci i pomocą w „sprawie odrodzenia świata”.⁸ Jego maryjność tak w treści jak i w ukierunkowaniu była w pełni chrystocentryczna, a tym samym ortodoksyjna. Dostrzegał on nierozzerwalną więź między Matką i Synem w tajemnicy Wcieleńia i Odkupienia świata, a także w ukrytym życiu Chrystusa na ziemi. Prawda, że Maryja najdoskonalej odtworzyła w sobie Chrystusa, była dla o. Honorata najlepszym gwarantem i zachętą do naśladowania Jej w osobistym życiu religijnym i w działalności apostołskiej.

Faktem jest, że o. Honorat zarówno w osobistym kulcie Matki Bożej jak i w przekazywaniu go innym, szczególną uwagę zwracał na egzystencjalny wymiar życia Matki Najświętszej i w nim szukał wzoru do naśladowania Chrystusa i do odtworzenia w swoim życiu religijnym duchowej postawy Maryi, chociaż nie pomijał uzasadnień dogmatycznych, które były fundamentem całokształtu jego maryjności.⁹

b. Kult Matki Bożej i jego ukierunkowanie w religijności założyciela

Jego maryjność cechuje wielość kultów Matki Bożej, która jest charakterystyczna dla maryjności omawianej epoki. Czcili on Maryję we wszystkich niemal tajemnicach, łącząc tradycyjne kultury zakonu franciszkańskiego, które dotyczyły przede wszystkim tajemnicy Niepokalanego Poczęcia i Macierzyństwa Bożego, z ogólnokościelnymi, zwłaszcza nowymi, jak kult Niepokalanego Serca Maryi i z rodzimym kultem Matki Bożej Częstochowskiej. Z tym ostatnim wiązał nadzieję duchowego odrodzenia narodu i wyzwolenia go z niewoli, dążąc do odnowienia przez naród ślubów Jana Kazimierza.¹⁰ Bardzo osobistym był kult Maryi w tajemnicy Oczekiwania, mocno związany z jego chrystocentryzmem.¹¹ W przekazywaniu kultu Matki Bożej innym o. Honorat wyraźnie podkreślił, zgodnie z ówczesną mariologią, przekonanie o wszechpośrednictwie Ma-

⁸ H. Koźmiński, *Kazanie na uroczystość Przenajśw. Maryi Panny Różańcowej i św. Franciszka Serafickiego o zaofiarowaniu się Maryi*, Warszawa 1892, s. 24.

⁹ Por. G. Bartoszewski OFM Cap., P. Brzozowska, *Duchowość o. Honorata i jego zgromadzeń ukrytego życia zakonnego*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, t. 15 (1983), s. 89—91.

¹⁰ G. Bartoszewski OFM Cap., *Kult Matki Bożej Częstochowskiej w życiu służby Bożego o. Honorata Koźmińskiego*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 66 (1976) nr 10—11, s. 320—329.

¹¹ *Notatnik Duchowy*, s. 496.

ryi w Bożej ekonomii łaski. Wyrazem tego jest jedna z jego wypowiedzi w tym zakresie: „Czyż to nie większe miłosierdzie Boże pokazuje się w tym, że Bóg postanowił, by przez Maryję wszystkie łaski na świecie spływały, niż gdyby je bezpośrednio sam udzielać raczył?”¹² To stwierdzenie opierał na fakcie Bożego Macierzyństwa Maryi i Jej roli w tajemnicy Odkupienia, z którym wiązało się oddanie wszystkiego przez Chrystusa swojej Matce, „... jak Ojciec Niebieski oddał wszystko Synowi, tak Sym oddał Jej wszystko i Jej powierzył rządy Kościoła, tak że nikt nie może żadnej łaski otrzymać bez Niej, a tym bardziej wszystkie łaski dla całego Kościoła nie inaczej przychodzą, jak przez Nią, i wszystkie pokolenia ziemi doznawać będą Jej macierzyńskiej opieki i zwać Ją „błogosławioną”¹³

c. Idea niewolnictwa maryjnego według o. Honorata

W kulcie maryjnym o. Honorata najpoważniejszą jednakże rolę odegrała idea niewolnictwa maryjnego, która go postawiła w rzędzie największych czcicieli Maryi, jacy do tej pory znani są w Kościele katolickim. O. Honorat nie tylko osobiście oddał się w niewolę Matce Najświętszej, według aktu Ludwika Grigniona de Montforta, ale stał się gorliwym, jeśli nie jedynym krzewicielem tej idei wśród wiernych i wśród swoich zgromadzeń w Królestwie Polskim w ostatnim trzydziestoleciu XIX w., a zwłaszcza po roku 1888, tj. po beatyfikacji jej inicjatora. Aktu oddania się w niewolę Maryi dokonał o. Honorat już w 1867 r. za pozwoleniem swego duchowego kierownika, o. Prokopa Leszczyńskiego.¹⁴ Istotną część tego aktu wpisał w swoim notatniku własną krwią.¹⁵ Od tej chwili słowa: „Tuus totus ego sum et omnia mea tua sunt” stały się niejako jego zawołaniem rodowym i streszczeniem całej wewnętrznej postawy wobec Maryi, Matki Chrystusa. Kolejne akty dalszego oddania się Matce Bożej są wyrazem jego współżycia i współdziałania z Najświętszą Maryją Panną. Wybierał ją i oddawał się Jej jako Orędownicze, Pośrednicze, Wspo-

¹² O. H. Koźmiński, *Kazanie na uroczystość Przenajśw. Panny Różańcowej...*, s. 67.

¹³ Tamże, s. 67; *Totus tuus. Zbiór materiałów dotyczących idei niewolnictwa maryjnego o. H. Koźmińskiego, kapucyna, Warszawa 1982.*

¹⁴ H. Koźmiński, *Notatnik Duchowy*, s. 605.

¹⁵ Tamże, s. 605.

możycielce, Nauczycielce w głoszeniu kazań, Doradczyjni przy spowiedzi, Obronicielce i Dziękczynielce.¹⁶

Uzasadnienie teologiczne idei niewolnictwa maryjnego, które praktykował i propagował wśród osób zakonnych i świeckich, podobnie jak św. Ludwik Grignion de Montfort, odnalazł o. Honorat w Chrystusowym oddaniu się Maryi w tajemnicy Wcielenia, o czym tak pisze: „... jak On (Bóg) nie znalazł lepszego środka okazania nam swojej miłości, jak przez oddanie się Najświętszej Pannie, a przez Nią nam, tak i my bądźmy pewni, że nie znajdziemy lepszego środka na okazanie Begu naszej miłości, jak oddając się Maryi a przez Nią Jemu”.¹⁷ Nie rozpatrując szczegółowo uzasadnień teologicznych o. Honorata odnośnie idei niewolnictwa maryjnego, należy jednak podkreślić, że wniósł on w jej treść nowy i bardzo poszerzony sens. Wychodząc z założenia, że akt oddania ma znaczenie deklaratywne, bo wszyscy ludzie są własnością Maryi od momentu ofiary krzyżowej,¹⁸ o. Honorat w przeciwieństwie do współczesnych mu określeń, które ograniczały znaczenie aktu do stania się wyłączną własnością Matki Bożej, mocno wyakcentował tę myśl, że istotnym celem oddania się w niewolę jest stanie się narzędziem i pomocą Maryi we współzbawianiu świata, o czym świadczą niżej podane jego wypowiedzi: „Oddawajmy się Jej, aby nas raczyła użyć za narzędzie do szerzenia chwały Bożej, do ratowania dusz braci naszych...”¹⁹ „Na taką własność mają się ofiarować wszystkie dusze, które miłują Przenajświętszą Pannę i pragną być Jej pomocą w sprawie odrodzenia świata”.²⁰

W powyższym ujęciu zbliża się o. Honorat do aktu milenijnego ks. kard. Stefana Wyszyńskiego i podobnie jak on, tylko 100 lat wcześniej, wiąże ściśle sprawę odrodzenia religijnego, ratowania Kościoła i zachowania tożsamości narodowej z realizacją idei niewolnictwa maryjnego, stawiając wszystko na Maryję, o czym tak pisze: „... że wszystkie dzieła wielkie w Kościele Bożym, a szczególnie wielkie przemiany i jakby odrodzenia, dokonują się przez Matkę Boską, i że przeto i dzi-

¹⁶ Tamże, s. 601—620.

¹⁷ H. Koźmiński, *Kazanie na uroczystość Niepokalanego Poczęcia 1891 r. Tuus totus*, s. 83.

¹⁸ Tamże, s. 18.

¹⁹ H. Koźmiński, *Kazanie na uroczystość Niepokalanego Poczęcia 1891 r. Tuus totus...*, s. 17.

²⁰ H. Koźmiński, *Kazanie na uroczystość P.M.P. Różańcowej*, s. 5.

siaj od Niej tylko możemy się spodziewać ratunku dla ginącego w grzechach świata".²¹ Dlatego „kto chce mieć udział w tej sprawie odrodzenia, powinien szczególnym nabożeństwem do Niej się odznaczać, że im więcej, im doskonalej Jej się odda, tym skuteczniejszym stanie się narzędziem w Jej ręku”.²²

Teologicznym argumentem w takim rozumieniu sensu idei niewolnictwa maryjnego stała się dla o. Honorata rola Maryi w Kościele, w określeniu której był on bardzo bliskim sformułowaniu soborowemu w tym względzie, które podaje w nowych wymiarach takie prawdy, jak: udział Maryi w dziele odkupienia i Jej obecność w Kościele, Mistycznym Ciele Chrystusa.²³ Te prawdy pozwalają obecnie właściwie wyakcentować niezmiernie ważny aspekt roli Matki Bożej w stosunku do Ludu Bożego, którego w pełnym określeniu o. Honorat nie posiadał.²⁴ Jest więc rzeczą znamioną stwierdzenie o. Honorata, dotyczące roli Maryi w Kościele, który przed stu laty nazywa Maryję „Matką powszechną całego Kościoła”.²⁵

Takie rozumienie idei niewolnictwa maryjnego oraz jej podstawowych założeń i uzasadnień teologicznych według o. Honorata było znacznie bogatsze w swej treści teologicznej od poglądów w tym względzie reprezentujących ogólny nurt mariologiczny w XIX w. i czyniło go prekursorem nowego nurtu mariologicznego w nauce Kościoła, jaki rozwinie się w związku z szerzeniem i rozwojem idei niewolnictwa maryjnego dopiero w XX w. Podobnie jak w rozumieniu, tak i w propagowaniu oraz szerzeniu idei niewolnictwa maryjnego wśród wiernych, a szczególnie wśród ukrytych zgromadzeń zakonnych był o. Honorat w pełni nowatorem.

Proponował on oddanie się w niewolę Maryi całych grup społecznych, a nawet całego narodu, uzależniając od tego faktu odrodzenie religijne, odzyskanie wolności, nie pomijając jednakże indywidualnego oddania się jednostek, które jest zawsze gwarantem prawdziwości realizowania idei niewolnictwa.

Chociaż idea niewolnictwa maryjnego w Polsce była już znana w XVII w., dzięki działalności jezuitów: Stanisława Fe-

²¹ Tamże, s. 64; (*Tuus totus*).

²² Tamże, s. 64.

²³ Por. KK 65.

²⁴ Por. Paweł VI, *Adhortacja apostolska „Marialis cultus”*, 25.

²⁵ H. Koźmiński, *Powieść nad powieściami*, Seria IV, *Opowiadanie o miłości Bożej w uwielbieniu Jezusa*, Włocławek 1910, s. 403.

nickiego, Jana Chomętowskiego i Kaspra Družbickiego²⁶ i rozwijana przez niektóre bractwa religijne, jak np: przez Bractwo Najświętszej Maryi Panny Posiłkującej (Wspomożycielki), powstałe w 1722 r.²⁷, to jednakże pełniejszy i szerszy rozwój, tak pod względem zasięgu terytorialnego i liczebnego, jak i w rozumieniu jej treści teologicznej, osiągnęła dopiero w XIX w., dzięki gorliwej działalności apostołskiej o. Honorata.

2. MARYJNOŚĆ UKRYTYCH ZGROMADZEŃ ZAKONNYCH

Ukryte zgromadzenia zakonne, które o. Honorat zorganizował w celu ratowania i zachowania życia zakonnego w Kościele na terenie zaboru rosyjskiego i odrodzenia polskiego społeczeństwa pod względem religijnym²⁸ w pełni pratytycypowały w jego maryjnym charyzmacie.

O specyfice ich maryjności nie decyduje sama obecność i różnorodność kultu maryjnego, jaki zawierają, najogólniej mówiąc ich przepisy normatywne czy wskazania ascetyczne, ponieważ kult Matki Bożej w takiej czy innej formie oraz różnego rodzaju maryjne praktyki religijne są niejako wspólną wartością wszystkich zgromadzeń zakonnych i jak można przypuszczać w większości grup zakonnych są takie same bądź bardzo zbliżone.

Elementem wyróżniającym maryjność zgromadzeń ukrytych jest fakt, że życie Matki Bożej stało się wzorcem i zasadą tego nowego modelu życia zakonnego w Kościele, a idea niewolnictwa maryjnego jest niejako kamieniem węgielnym w ich genezie i rozwoju. Należy jeszcze podkreślić, że w maryjności tych zgromadzeń poważną rolę odgrywa ściśle powiązanie kultu maryjnego z ich zadaniami apostołskimi, które mają charakter religijno-społeczny i zmierzaają bezpośrednio do realizacji zaprogramowanego przez założyciela odrodzenia religijnego. One to w znacznym stopniu zadecydowały o różnorodności form kultu maryjnego w ukrytych instytutach zakonnych i o barwie ich maryjnych praktyk religijnych.

²⁶ G. Bartoszewski, P. Brzozowska, *Niewolnictwo maryjne*, 136.

²⁷ Tamże, s. 136.

²⁸ *Wiadomości o nowych zgromadzeniach zakonnych powstałych w tym wieku w różnych krajach katolickich*, Kraków 1890, s. 13.

a. Maryja wzorcem nowego rodzaju życia zakonnego

O. Honorat w codzienności życia Matki Bożej odkrył niejako nowy rodzaj życia zakonnego i pełne jego uzasadnienie ewangeliczne. Podstawowym elementem tak w strukturze jak i w duchowym wymiarze tego rodzaju życia zakonnego było ukrycie, które polegało na całkowitym zachowaniu w tajemnicy istnienia instytutu zakonnego, jego placówek i członków, a dla jednostki było ukryciem daru powołania i przynależności do zgromadzenia. Warto tu podkreślić, że jedynie taki rodzaj życia zakonnego był możliwy w ówczesnych warunkach politycznych do realizacji.

Wzorem ukrycia we wszystkich jego aspektach było życie Matki Najświętszej, która będąc Matką Boga-Człowieka i uczestnicząc w tajemnicy zbawienia, jak nikt z ludzi, niczym nie odróżniała się zewnętrznie od nich, prowadząc życie zwykłej niewiasty z Nazaretu.

Chociaż ten rodzaj życia zakonnego powodowany był w pewnym stopniu przez uwarunkowania polityczne, to jednakże, jak mówi o. Honorat, jedyną i zasadniczą racją jego powstania było naśladowanie życia Najświętszej Maryi Panny i możliwość prowadzenia owocnej działalności apostołskiej,²⁹ o czym tak pisze: „Szczególniej przestrzegane jest w nich bardzo życie ukryte przed światem i zalecone jest im ono, nie tylko dla prostej ostrożności i konieczności, ale z zasady dla naśladowania ukrycia Matki Bożej, i obudzone jest jego zamiłowanie tak dalece, żeby nawet w razie zmiany okoliczności nie odstępowały go i przekładały nad inne rodzaje życia, dla większej chwały Boga, większego postępu duchowego i łatwiejszego ratunku dusz.”³⁰

Podobne określenie celu ukrycia można odnaleźć w pierwszych ustawach wszystkich żeńskich zgromadzeń ukrytych, które w formie przepisów normatywnych podają, iż obowiązkiem ich członkiń jest naśladowanie Matki Najświętszej jako doskonałego wzoru ukrycia. Wystarczy tu przytoczyć dwa tańkie sformułowania: „Córki Serca Maryi stanowią stowarzyszenie... i prowadząc życie ukryte przed światem na wzór Przenajświętszej Maryi Panny”,³¹ albo „siostra cierpiących

²⁹ Por. „Przegląd Powszechny” 269 (1906) Kraków, s. 34; *Wiadomości o nowych zgromadzeniach zakonnych powstałych w tym wieku w różnych krajach katolickich*, Kraków 1890, s. 4—5, 13.

³⁰ Tamże, s. 21.

³¹ *Ustawy Córek Serca Maryi*, AWP II D30, s. 101.

prowadząca życie ukryte przed światem... powinna sobie wziąć za wzór do naśladowania Przenajświętszą Maryję Pannę, której cała wielkość i doskonałość była ukryta przez całe Jej życie przed ludźmi..."³²

Należy tu jednak zaznaczyć, że w pierwszych ustawach pięciu żeńskich zgromadzeń ukrytych (Siostry Pocięszycielki Najśw. Serca Jezusowego, Siostry Imienia Jezus, Siostry Służki N.M.P. Niepokalanej, Córki Najśw. Maryi Niepokalanej i Zwiastunki Wynagrodzenia), podaje o. Honorat obok Matki Najświętszej jako wzór ukrytego życia zakonnego ukrycie Jezusa Chrystusa. Przykładem tego są niżej podane teksty: „Głównym ich (sióstr Służek) celem jest uświętobliwienie własne przez naśladowanie życia ukrytego Pana Jezusa i Niepokalanej Panny, tj. przez ukrycie przed światem nawet własnego powołania”³³ Podobnie Siostry Pocięszycielki Serca Jezusowego „będą naśladowały życie Jezusa i Matki Bożej ukryte przed światem, gdyż inaczej spełnienie zadania byłoby niemożliwe”³⁴ Powyższe sformułowania są wyrazem tej głębokiej więzi między Matką Najświętszą a Jej Synem w tajemnicy Wcielenia, której wynikiem było ich ziemskie życie i nie przekreślają twierdzenia, że Maryja tak czy inaczej jest wzorem dla tej formy życia zakonnego. Są również przejawem chrystocentryzmu, tak bardzo charakterystycznego dla maryjności o. Honorata i ukrytych zgromadzeń zakonnych.

b. Oddanie się w niewolę Matce Bożej fundamentem kultu maryjnego w ukrytych zgromadzeniach zakonnych

Idea niewolnictwa maryjnego w kultcie Matki Najświętszej w ukrytych zgromadzeniach zakonnych, podobnie jak w maryjnym charyzmacie ich założyciela stanowi podstawowy i zasadniczy element czci Najświętszej Maryi Panny, który miał kształtować maryjną postawę wspólnoty zakonnej i poszczególnych jej członkiń od pierwszego momentu jej zaistnienia. Na podstawie dostępnych obecnie źródeł można ustalić, że w ośmiu ukrytych zgromadzeniach żeńskich, do których należy: Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek od Cierpiących, Zgromadzenie Sióstr Imienia Jezus, Zgromadzenie Córek Sióstr Maryi Niepokalanej, Zgromadzenie Sióstr Zwiastunek Wynagro-

³² Najdawniejsza ustawa dana przez o. Honorata Koźmińskiego. Konstytucje Sióstr Cierpiących 1883 lub 1884, AFC A II, t. 1.

³³ Ustawa Związku Służek Niepokalanej, AWP II D5, s. 1.

³⁴ Ustawa Sióstr Pocięszycielek Serca Jezusowego, AWP IID 29.

dzenia, czyli Misjonarek Przenajświętszego Oblicza, Zgromadzenie Sióstr Służebnic Matki Dobrego Pasterza, Zgromadzenie Sióstr Córek Najczystsze Serca Maryi, Zgromadzenie Sióstr Sługi Jezusa, Zgromadzenie Sióstr Służek Maryi Panny Niepokalanej, akt wspólnotowego i indywidualnego oddania się w niewolę Matce Najświętszej był praktykowany od momentu ich zaistnienia.³⁵

W dniu powstania zgromadzenia, za jaki przyjmuje się zwyczaj akt wspólnego zaofiarowania się na służbę Bożą pierwszych sióstr, w niewolę Maryi oddała się wraz z grupą pierwszych członkiń m. Franciszka Maria Witkowska, współzałożycielka Sióstr Imienia Jezus³⁶ i m. Eliza Cejzik, współzałożycielka Sióstr Obliczanek.³⁷ Podobnie uczyniła m. Paula Malecka, współzałożycielka Sióstr Sercanek, która dokonała tego aktu wraz z siostrami w Ostrej Bramie przed wizerunkiem Matki Bożej Miłosierdzia w 1892 r., w kilka lat po fakcie powstania grupy zakonnej.³⁸ W pozostałych zgromadzeniach, które należą do wyżej podanej grupy, o złożeniu aktu oddania się w niewolę Matki Bożej w momencie powstania lub krótko po tym fakcie, świadczy wyraźnie wspólnotowe ponawianie tego aktu w każdą rocznicę jego złożenia.³⁹ Warto tu jeszcze podkreślić, że Siostry Franciszkanek od Cierpiących⁴⁰ i Siostry Imienia Jezus⁴¹ posiadają własny akt oddania się w niewolę Maryi ułożony przez o. Honorata, który w swej treści zawiera podstawowe elementy idei niewolnictwa ściśle powiązane z ich zadaniami apostołskimi, co więcej jest oddaniem grupy zakonnej tak w genezie jak i w przyszłym jej rozwoju na wyłączną własność Matki Bożej.

W pięciu innych zgromadzeniach ukrytych, do których zalicza się: Zgromadzenie Małych Sióstr Niepokalanego Serca Maryi, Zgromadzenie Pocięzycielek Najświętszego Serca Pana Jezusa, Zgromadzenie Sióstr Posłanniczek Serca Jezusowego, Zgromadzenie Sióstr Westiarek Jezusa i Zgromadzenie

³⁵ Ustawy, AWP IID 1—29; Ankieta z 1964 i 1986 r.

³⁶ H. Gałęcka, *Historia Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus*, AZ I-I-1-3, s. 6.

³⁷ O. Falek OCD, *Duchowa biografia Elizy Cejzik*, w: *Apostołka Najśw. Oblicza Pana Jezusa Eliza Cejzik*, s. 9, Kraków 1986.

³⁸ Ankieta z 1986 r.

³⁹ Ankieta 1964, 1986.

⁴⁰ H. Koźmiński, *Listy*, t. 10; *Do ss. Franciszkanek od Cierpiących*, nr 40, AWP IIA.

⁴¹ H. Koźmiński, *Listy*, t. 13; *Listy Sióstr Imienia Jezus*, nr 4, AWP IIA.

Sióstr Wspomożycielek Dusz Czyścicówych, nie udało się wprowadzić ustalić faktu oddania się tych grup zakonnych w niewolę Maryi, ale z całym prawdopodobieństwem można wnioskować, że i one złożyły taki akt i w pewnej mierze praktykowały ideę niewolnictwa maryjnego. Przemawiają za tym dosyć wyraźnie charakterystyczne dla idei niewolnictwa maryjnego tytuły: „Matki i Pani zgromadzenia”, jakie znajdują się w ich ustawach,⁴² jak również wskazanie normatywne, zawarte w Konstytucjach Zgromadzenia Sióstr Wspomożycielek Dusz Czyścicówych: „... w Jej (Matki Bożej) ręce Zgromadzenie składa swoje dobre uczynki i zasługi, by nimi wedle swej woli rozporządzała...”.⁴³ Wymowną w tym względzie jest wypowiedź o. Honorata, który usilnie dążył do przekazania idei niewolnictwa maryjnego wszystkim zgromadzeniom ukrytym. „Jak bym pragnął — pisał — korzystać z tej powagi ojca duchownego, którą niezasłużenie jestem z łaski Bożej obdarzony, powiedzieć wam, że was oddaję Jej za synów i córki, i za Jej własność, że was czynię Jej niewolnikami”.⁴⁴ Jeszcze bardziej znamienne jest dla tego zagadnienia list okólny na Boże Narodzenie z 1888 r., w którym o. Honorat tak pisze do członków zgromadzeń ukrytych: „Sługa wasz przesyła wam kolendę z życzeniami odrodzenia duchowego z P. Jezusem przez najzupełniejsze zaofirowanie się przez ręce Przenajświętszej Matki Boskiej Dzieciątku, przez które stałybyście się prawdziwymi Ich niewolnikami i całkowitą własnością i żyły odtąd tylko w Nich, przez Nich i dla Nich”.⁴⁵

Chociaż o. Honorat chciał, by wszystkie jego duchowe dzieci poświęciły się i oddały bezgranicznie Jezusowi przez Maryję w duchu niewolnictwa, ponieważ uważał, że jest to najważniejsza droga do duchowego odrodzenia i uświęcenia, to jednakże tylko Zgromadzenie Córek Maryi Niepokalanej zobowiązał do złożenia tego aktu w samych ustawach i św. Ludwika Grigniona de Montforta dał mu za patrona, co więcej, wezwał je do szerzenia idei niewolnictwa wśród wiernych świeckich. „Niech się zaofiaruja — jak pisze — całkowicie tej Niepokalanej swej Matce na Jej własność, aby je strzegła

⁴² Ustawy zgromadzeń, AWP IID.

⁴³ Ankieta z 1964 r.

⁴⁴ H. Koźmiński, *Listy* t. 21; *Listy okólne*, cz. 3, *Przemówienia okolicznościowe*, Nr 1, *Kazanie na uroczystość Niep. Pocz. 1891 r.*, s. 19, AWP IIA.

⁴⁵ H. Koźmiński, *Listy*, t. 21, *Listy okólne*, cz. 2, *Przemówienia i życzenia na Boże Narodzenie*, nr 34, AWP IIA.

i aby nimi rządziła według upodobania swego i drugich do tego zaofiarowania się Jej całkowicie niech przywodzą. I niech się starają, aby na nich spełniła się przepowiednia błog. Ludwika Montforta, iż w tych czasach powstaną zastępy prawdziwych synów i córek Maryi, które miały przewyższać swą gorliwością wszystkie inne, jakie dotąd były”⁴⁶

To zobowiązanie, jak można wnioskować z biegu wydarzeń, jest wynikiem beatyfikacji Ludwika Grigniona de Montforta, która odbyła się na kilka lat przed powstaniem ukrytego Zgromadzenia Sióstr Córek Maryi Niepokalanej i stała się dla o. Honorata bodźcem do jeszcze bardziej gorliwego szerzenia idei niewolnictwa maryjnego w jego duchu.

Indywidualne oddanie się w niewolę Maryi w pierwszych latach rozwoju zgromadzeń ukrytych było, jak się wydaje, udziałem wszystkich ich członkiń, które przed każdym nowym etapem formacyjnym ofiarowały się Matce Najświętszej, obierając Ją kolejno za Panią, Matkę, Opiekunkę i Mistrzynie, aby przed złożeniem profesji wieczystej oddać się Jej na wyłączną własność w duchu Ludwika Grigniona de Montforta. Świadczy o tym przyjęty i stosowany wówczas w tych Zgromadzeniach *Ceremoniarz większy*, opracowany przez o. Honorata, który we wstępnych ceremoniach przed poszczególnymi stopniami formacyjnymi, zawiera odpowiedni akt zaofiarowania się Matce Najświętszej.⁴⁷ Ta praktyka przetrwała w wielu zgromadzeniach aż do najnowszych czasów, a po odnowie soborowej ustawodawstwa zakonnego została pogłębiona a nawet znalazła swoje miejsce w Konstytucjach.⁴⁸ Należy tu jeszcze dodać, że wśród modlitw ułożonych przez o. Honorata znajduje się tekst „ofiarowania się Maryi przed odnowieniem wieczystych ślubowań”, najprawdopodobniej był on przeznaczony dla wszystkich zgromadzeń ukrytych.⁴⁹ O. Honorat zalecał odmawianie tego aktu przed każdym ponowieniem ślubów wieczystych. Miał on uświadomić siostrom ich maryjną drogę.

Ten akt z pewnymi zmianami i dodatkami dał o. Honorat

⁴⁶ H. Koźmiński, *Ustawy Córek Maryi Niepokalanej* (przed 1901 r.), wstęp, rozdz. 1, p. 11 i 12, AWP IID27.

⁴⁷ *Ceremoniarz większy, Zgromadzenie Sióstr Imienia Jezus* b. m. r., AZ IA4-1; Por. G. Bartoszewski, P. Brzozowska, *Niewolnictwo maryjne...*, s. 145.

⁴⁸ Ankieta z 1986 r.

⁴⁹ H. Koźmiński, *Modlitwy*, s. 34 (maszynopis), AWP IIE.

Zgromadzeniu Sług Jezusa, zobowiązując je tym samym do oddania się Matce Bożej na wyłączną własność.⁵⁰

Podobne teksty aktu oddania się w niewolę Maryi lub inne modlitwy, wiążące się treściowo z nim, znajdują się w modlitewnikach wielu tych zgromadzeń, co również wydaje się świadczyć o głęboko zakorzenionej w życiu ich członkiń idei niewolnictwa maryjnego. Mimo, że idea niewolnictwa maryjnego w założeniach ideowych tych zgromadzeń jest faktem bezspornym, to jednakże na obecnym etapie przeprowadzanych badań w tym zakresie, trudno jest dać adekwatną odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu była świadomie akceptowana, przyjmowana i rozwijana we wspólnotowym i osobistym życiu ich członkiń. Jedynie przykładowo można podać, że współzałożycielka zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus, m. Franciszka — Maria Witkowska nie tylko oddała się w niewolę Matce Najświętszej, ale zasady niewolnictwa maryjnego rozwijała w osobistym i wspólnotowym życiu grupy zakonnej. Wyrazem tego jest ułożona przez nią „Litania do Matki Bożej Wspomożenia Wiernych”, która w 94 wezwaniach ujawnia stosunek Witkowskiej do Matki Chrystusa, Boga-Człowieka, a jednocześnie podaje jego motywację. Kult Błogosławionej Maryi w duchu idei niewolnictwa w jej życiu jest jakby drugim obliczem chrystocentryzmu, w którym ukazuje się nierozzerwalna więź Matki z Jej Boskim Synem. W oparciu o pobieżną nawet analizę tej „Litanii” można powiedzieć, że Maryja Wspomożycielka Wiernych była dla niej Matką, Panią, Mistrzynią i Przewodniczką oraz wzorem w drodze do świętości i zrealizowania swego posłannictwa w Kościele. Witkowska wszystko powierzyła Matce Bożej Wspomożycielce Wiernych i od Jej skutecznej pomocy uzależniła nie tylko rozwój i pogłębienie osobistego życia wewnętrznego, osiągnięcie świętości i zjednoczenia z Bogiem, ale i realizację duchowych ideałów, jakie przekazała rodzinie zakonnej, owocność pracy apostołskiej, wreszcie utrwalenie prawne w Kościele i rozwój zgromadzenia.⁵¹

Charakterystycznym jest powiązanie w życiu religijnym Witkowskiej i w życiu jej zgromadzenia dwóch aktów w jedno, aktu oddania się w niewolę Maryi z aktem poświęcenia życia za wolność i rozwój Kościoła, jaki z grupą pierwszych

⁵⁰ *Ceremoniarz większy, Zgromadzenie Sług Jezusa*, b. m. r.

⁵¹ K. Trela, *Główne aspekty duchowości Marii Witkowskiej Współzałożycielki Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus*, Warszawa 1981, s. 27—31, mps u autorki.

członkiń złożyła w 1893 r. Od tej pory każda siostra przy wie-
czystej profesji czyni to samo. Wittkowska dokonała tego aktu
za pozwoleniem o. Honorata,⁵² który z tej okazji tak pisze:
„Przyjmij o Jezu tę ofiarę oblubienic Twoich, jaką Ci z siebie
samyx składają, a szczególnie tej części owczarni Twojej, w
której je umieściłeś. Niech Ci ona będzie miłą, jako objaw
bohaterskiego poświęcenia wśród szerzącej się walki i prze-
śladowania, jakim sam je natchnąć raczyłeś. Przyjmij, po-
błogosław i daj siłę do wytrwania i uwieńcz ją stokrotnym
owocem”⁵³

Te dwa elementy w duchowości zgromadzenia wykazują wie-
le podobieństw i zbieżności z ideą oddania się w niewolę
Matce Bożej za wolność i rozwój Kościoła, jaką gorąco polecał
ks. Stefan kard. Wyszyński, a przy tym prawie o sto lat idea
ta wyprzedza w tych dwu aspektach jego program maryjno-
eklezyjalny.

Jak można z powyższego wnioskować, dalsze badanie tego
problemu w zgromadzeniach ukrytych ukazałoby wielkie bo-
gactwo w realizacji idei niewolnictwa maryjnego jak i w roz-
woju kultu Matki Bożej w XIX w.

c. Matka Boża w życiu osobistym i wspólnotowym członkiń zgromadzeń ukrytych

Maryjność zgromadzeń ukrytych zgodnie z jej ideowymi
założeniami w życiu osobistym i wspólnotowym członkiń prze-
jawia się w naśladowaniu Maryi, we współżyciu i współdzia-
łaniu z Nią oraz w bezgranicznym zawierzeniu Jej wszystkiego.

Naśladowanie Matki Bożej według o. Honorata obejmuje
całe życie zakonne. Poszczególne jego etapy mają być odtwa-
rzaniem postawy maryjnej w odpowiadających im okresach
życia Matki Jezusowej. Główny akcent położony został na na-
śladowanie Maryi w Jej miłości ku Chrystusowi, w Jej ży-
ciu ofiary, w ubóstwie, w pokorze, przejawiającej się szczegól-
nie w ukryciu Bożego wybrania i w pełnym prostoty zacho-
waniu się wśród otoczenia, któremu służy po to, by go da-
rzyć duchem Chrystusowym. Oddanie się Matce Bożej miało
być ręką osiągnięcia wewnętrznej przemiany, ponieważ
ona prowadzi do Jezusa. Co więcej, oddawanie się Jej jest na-
śladowaniem Chrystusa.⁵⁴

⁵² Tamże, s. 33.

⁵³ *Notatki, Listy, wspomnienia*, AZ IHa 2—5, s. 71.

⁵⁴ Por. G. Bartoszewski OFM Cap., P. Brzozowska, *Duchó-*

Współzycie i współdziałanie z Matką Najświętszą miało się urzeczywistniać w życiu członkiń ukrytych zgromadzeń zakonnych przez ciągłe trwanie z Maryją i uzależnianie się od Niej we wszystkim, do czego nie tylko zachęcały, ale zobowiązywały je przepisy rozsiane w różnych punktach ich ustaw.⁵⁵ Pomocą w realizowaniu tych zaleceń miały być różnego rodzaju modlitwy, akty strzeliste i hasła, takie jak: „Pracujmy z Maryją dla Jezusa”,⁵⁶ „Wszystko dla Jezusa przez Maryję”,⁵⁷ „Oto ja służebnica Pańska”,⁵⁸ „Kochajmy Maryję”⁵⁹ i tym podobne, które miały stanowić jakby myśl przewodnią wszystkich ich czynów.

Celem tak ukierunkowanej ascezy życia wewnętrznego sióstr ukrytych było ukształtowanie w sobie maryjnej postawy w duchu idei niewolnictwa maryjnego. Jak dalece udało się siostrom zrealizować ten maryjny program, trudno jest dziś określić. Faktem jest, że kult Matki Bożej był w ciągu stuletniego ich rozwoju bardzo żywy i bogaty w treść, a sama idea niewolnictwa maryjnego jest znana i praktykowana w życiu religijnym tych ukrytych wspólnot zakonnych aż do chwili obecnej.

W tym samym kierunku zmierzało w tych zgromadzeniach uroczyste obchodzenie świąt maryjnych, zwłaszcza patronalnych, do których cała wspólnota przygotowywała się postem, umartwieniem i modlitwą, a także uczestniczenie w nabożeństwach majowych i październikowych, wspólne ponawianie aktu oddania się w niewolę Maryi przed każdym uroczystym i wspólnotowym ponowieniem ślubów wieczystych, bądź w rocznicę powstania zgromadzenia, oraz wspólne odmawianie różnego rodzaju modlitw o treści maryjnej, a zwłaszcza różańca.⁶⁰

Znaczne nagromadzenie różnego rodzaju maryjnych praktyk religijnych i obyczajów w tym zakresie w tych zgromadzeniach z jednej strony jest odbiciem cech właściwych dla religijności końca XIX w. i wyrazem kultu Matki Bożej w tym

wość o. Honorata i jego zgromadzeń ukrytego życia zakonnego, w: *Kontemplacja i działanie. W nurcie zagadnień posoborowych*, t. 15, Warszawa 1983, s. 98—99.

⁵⁵ Ankieta z 1964 i 1986 r.

⁵⁶ *Ustawy Zgromadzenia Pracownic Maryi Wspomożycielki*, AZ IA1—3, s. 3.

⁵⁷ *Ustawy Westiarek Jezusowych AWP IID19*, s. 17.

⁵⁸ Ankieta z 1964 r.

⁵⁹ *Ustawy Związku Służek Niepokalanej*, AWP IID5, s. 1.

⁶⁰ Ankieta z 1964 i 1986 r.

czasie, a z drugiej strony świadczy ono o szczególnej czci Matki Najświętszej w tych grupach zakonnych i specyfice ich maryjności.⁶¹

3. APOSTOLSKA DZIAŁALNOŚĆ UKRYTYCH ZGROMADZEŃ W WALCE O ODRODZENIE RELIGIJNE I ZACHOWANIE TOŻSAMOŚCI NARODOWEJ

Działalność maryjnych zgromadzeń ukrytych tak w zaprogramowaniu jak i w realizacji w pierwszym okresie ich rozwoju miała obok zasadniczego i inspirującego ukierunkowania religijnego charakter wybitnie społeczny i narodowy. Jej ukierunkowanie kształtowało się w zależności od wielorakich potrzeb społeczeństwa polskiego i Kościoła, jakie pojawiły się w ostatnim trzydziestolecu XIX w. na gruncie zmieniających się uwarunkowań: politycznych, społecznych, oświatowych i religijnych. Należy tu zaznaczyć, że brak samodzielnego bytu państwowego i skomplikowana rzeczywistość rozbiorowa sprawiły, że katolicyzm polski, a w nim i cały ruch zakonny XIX w. w Królestwie Polskim, cechowało obok programowo realizowanej pracy społecznej, bardzo silne zaangażowanie patriotyczne. Wiązanie bowiem religii ze sprawami patriotycznymi w warunkach zaborczych było nieuniknione. Dlatego też idea religijnego odrodzenia polskiego narodu łączyła się zarówno w odczuciu duchowieństwa jak i świeckiego społeczeństwa z ideą narodową. Niemal synonimem stało się pojęcie katolika i Polaka, gdyż siłą polskości był katolicyzm, a zespolenie prześladowań narodowych i religijnych w jedną całość spowodowało, że walka o narodowe ideały była w znacznej mierze utożsamiana z walką o zachowanie postawy katolickiej.⁶²

O. Honorat, będąc człowiekiem „wielkich pragnień” i w tym względzie okazał się prekursorem w pełnym tego słowa znaczeniu. „Chciał on — jak się wyraził o nim w 1974 r. ks. Stefan kard. Wyszyński — podtrzymać Kościół prześladowany wówczas w Polsce i naród, któremu odbierano ducha, pozbawiając go pomocy Bożej, jaką zawsze niesie życie religijne”.⁶³

⁶¹ Tamże.

⁶² E. Jabłońska-Deptuła, *Szkice z dziejów formowania się polskich kongregacji żeńskich oraz ich programu społecznego w XIX w.*, R. H. 12 (1964), z. 2, s. 142, 144; *Polskie odrodzenie religijne w XIX w.*, „Więź” 1960 nr 5, s. 53—70.

⁶³ Ks. St. kard. Wyszyński, *Przemówienie dn. 24. 02. 1974.* mps w AWP.

Orientował się on doskonale tak w zagadnieniach jak i w potrzebach religijno-społecznych, których w nowym usytuowaniu zwłaszcza społecznym wielu z duchowieństwa nie dostrzegano, a w skali Kościoła lokalnego usiłowania w tym względzie aż do końca XIX w. były znikome i nie odgrywały poważniejszej roli.

Zaprogramowane przez o. Honorata w zadaniach apostołskich zgromadzeń ukrytych religijne odrodzenie społeczeństwa, które miało podtrzymywać ducha narodowego, obejmowało swoim zasięgiem w różnorodnym przekroju wszystkie grupy społeczne. Odrodzenie to, według jego koncepcji miało zmierzać do przywrócenia w Kościele gorliwości właściwej pierwszemu wiekowi chrześcijaństwa⁶⁴ i do rozbudzenia w świecie ducha Chrystusowego.⁶⁵ Miało ono jednocześnie zaradzić potrzebom społecznym i przeciwstawiać się nieodpowiednim wpływom rodzącego się wówczas socjalizmu, a tym samym wiązać Kościół przez działalność apostołską zgromadzeń ukrytych z nowymi grupami społecznymi, a zwłaszcza z robotnikami, które wymagały szczególnej opieki duszpasterskiej ze strony Kościoła.⁶⁶ „Konieczną — według o. Honorata — była praca prowadzona na wszystkich polach i wszystkimi godziwymi środkami, zmierzająca do usunięcia zła społecznego”⁶⁷

Charakterystyczną dla zgromadzeń ukrytych formą realizacji wspólnego i podstawowego ich zadania apostołskiego, odrodzenia pod względem religijnym społeczeństwa było przede wszystkim świadectwo obecności w środowisku. Zgodnie z powyższym miały one tkwić w poszczególnych grupach społecznych, dla których zostały powołane, na sposób zaczynu drożdżowego i przez przykład własnego życia religijnego i pracę dawać świadectwo Chrystusowi i innych do Niego prowadzić.⁶⁸

a. Zadania apostołskie w świetle pierwszych ustaw

Obok wspólnego celu, jakim było sygnalizowane już, zachowanie życia zakonnego w Kościele na terenie Królestwa Pol-

⁶⁴ H. K o ź m i ń s k i, *Wiadomość o nowych zgromadzeniach zakonnych...*, Kraków 1890, s. 5.

⁶⁵ H. K o ź m i ń s k i, *Odpowiedź na ankietę*, „Przegląd Powszechny” nr 269 (1906) Kraków, s. 39.

⁶⁶ H. K o ź m i ń s k i, *Odpowiedź na ankietę*, „Przegląd Powszechny” nr 269 (1906), Kraków, s. 18 i n.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Tamże, s. 13, 34—37.

skiego i religijne odrodzenie społeczeństwa, każde z ukrytych zgromadzeń posiadało sobie tylko właściwe zadanie apostołskie, ściśle powiązane z potrzebami grupy społecznej, dla której zostało powołane, bądź ze szczególną służbą społeczeństwu i Kościołowi. Zadania te stanowią mozaikę różnorodnych działań o charakterze społeczno-charytatywnym, oświatowym, opiekuńczo-wychowawczym i religijnym. Sposób ich realizacji był bardzo prosty, a jednocześnie w tamtym okresie śmiały i nowatorski. Członkinie ukrytych zgromadzeń, zgodnie z ich zadaniami apostołskimi, zaczęły podejmować pracę we wszystkich środowiskach, dotychczas nie dostępnych dla osób zakonnych.

Szczególnym zadaniem apostołskim Sióstr Posłanniczek, Sercanek i Pocieszycielek, związanych z grupą inteligencji, a nawet ziemiaństwa było nauczanie w różnej formie i w różnym zakresie, a tym samym przeciwdziałanie ówczesnym, nieodpowiednim zdaniem o. Honorata, kierunkom oświatowym. Posłanniczki miały kształcić młodzież żeńską i przygotowywać nowe kadry pedagogiczne do pracy na pensjach i w ochronkach. Zadaniem Sercanek było nauczanie i wychowywanie dzieci, a Pocieszycielek roztaczanie opieki nad nauczycielkami, zwłaszcza młodymi, prowadzenie bibliotek, udostępnianie i rozpowszechnianie dobrych książek oraz prasy.⁶⁹ Warto tu podkreślić, że wyżej wymienione grupy zakonne, miały przede wszystkim głęboko tkwić w środowisku inteligencji i jak podają ich Ustawy, mieć zwrócone oczy na różnego rodzaju potrzeby, nie pomijając biednych, chorych lub opuszczonych, co więcej, powinny one konsekwentnie zmierzać do kształtowania w swoim otoczeniu postawy katolickiej,⁷⁰ co zresztą miało być udziałem wszystkich zgromadzeń ukrytych.

Potrzeby wsi powiększeniowej i ośrodków miejskich, coraz bardziej rozwijających się pod koniec XIX w. były ogromne, szczególnie pod względem oświaty, pouczenia religijnego, podniesienia kultury i rozbudzenia świadomości narodowej, a zwłaszcza w zakresie opieki społecznej.

W swej apostołskiej działalności potrzebami ludu wiejskiego, żyjącego w ciężkich warunkach moralnych i materialnych miały się zająć Siostry Służki N. M. P. Niepokalanej, które winny nieść mu różnego rodzaju pomoc i „rozbudować w ro-

⁶⁹ *Odpowiedź na ankietę*, „Przegląd Powszechny” nr 269 (1906) Kraków, s. 54—56; *Ustawy*, AWP IID.

⁷⁰ *Ustawy Córki Serca Maryi*, AWP IID 30; *Ustawy Sióstr Pocieszycielek Serca Jezusowego*, AWP IID 29.

dzinach i parafiach ducha wiary, pobożności i świętej gorliwości, właściwych pierwszym chrześcijanom".⁷¹

Podobny charakter wykazuje zadanie apostołskie Zgromadzenia Sióstr Niepokalanek, które przez swoją działalność miały nieść szeroko pojętą pomoc ludności miejskiej. Ich obowiązkiem było przede wszystkim wychowanie i pouczanie religijne dziewcząt, przygotowywanie ich do Sakramentów świętych, szerzenie kultu i idei niewolnictwa maryjnego, a także posługa ubogim i chorym.⁷²

Najtrudniejsze zadanie apostołskie, jak można wnioskować na podstawie ówczesnych uwarunkowań ekonomicznych i społecznych, chociaż najbardziej nowatorskie, wyznaczył o. Honorat Zgromadzeniu Sióstr Mniejszych Niepokalanego Serca Maryi. Członkinie tej grupy zakonnej obowiązane były wejść w środowisko robotnicze, podejmując nawet pracę w fabrykach i przez różnorodną działalność społeczną a zwłaszcza przez „dawanie dobrego przykładu, kształcenie religijne i duchowe robotnic fabrycznych”⁷³ odradzać je pod względem religijnym i rozbudzać wśród nich świadomość narodową.⁷⁴

Otoczanie opieką moralną dziewcząt i niewiast zatrudnionych w rzemiośle, ukazywanie tym dziewczętom wartości i ewangelicznego stylu pracy zawodowej, a zwłaszcza przygotowywanie ich do wykonywania zawodu oraz niesienie im pomocy materialnej, było szczególnym zadaniem Sióstr Imienia Jezus,⁷⁵ które wówczas nosiły tytuł Zgromadzenia Pracownic Maryi Wspomożycielki Wiernych. Jak z powyższego wynika, podmiotem ich działalności była grupa rękodzielniczek, znaczna liczebnie, zwłaszcza na terenie Warszawy.

Nie mniej ważnym zadaniem apostołskim było otoczenie opieką i pomocą grupy służących i dziewcząt moralnie upadłych, które niejednokrotnie pozostawały bez środków do życia. Tego rodzaju działalność apostołska szczególnie w wielkich ośrodkach miejskich była wprost nieodzowna i wymagała wychowania tych grup, pokierowania nimi, pouczenia religijnego i w pewnym stopniu wykształcenia, a przede wszystkim

⁷¹ Ustawa Związku Służek Niepokalanej, AWP IID 5, s. 1 i n.

⁷² Ustawy Córek N. Maryi Niepokalanej, AWP IID, s. 1, 2, 5; H. Koźmiński, Odpowiedź na ankietę, „Przegląd Powszechny” nr 269 (1906) s. 44.

⁷³ Konstytucje Robotnic Serca Maryi, AWP IID 11, s. 2.

⁷⁴ H. Koźmiński, Odpowiedź na ankietę, „Przegląd Powszechny” nr 269 (1906) Kraków, s. 48—50.

⁷⁵ Ustawy Zgromadzenia Pracownic Maryi Wspomożycielki Wiernych, AZ IA1—6, s. 1, 2.

zapewnienia im odpowiedniej pracy i godziwego zarobku. Pierwszą grupą zajęło się Zgromadzenie Sług Jezusa,⁷⁶ a drugą Zgromadzenie Sióstr Służebnic Matki Dobrego Pasterza.⁷⁷

Problem opieki zdrowotnej w rozwijających się miastach i ośrodkach przemysłowych, a tym bardziej na wsi był w tym okresie jedną z najbardziej palących potrzeb społecznych, która domagała się nie tylko nowych szpitali, ośrodków zdrowia, czy innych zakładów, leczniczych, ale przede wszystkim nowych i ofiarnych rąk do pracy. Odpowiedzią na to społeczne zapotrzebowanie było powołanie do życia Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek od Cierpiących, którego apostolskim zadaniem stało się pielęgnowanie chorych w szpitalach i w różnego typu zakładach leczniczych, a także w domach prywatnych, gdzie jego członkinie podejmowały pracę, używając współczesnego określenia w charakterze pielęgniarek środowiskowych.⁷⁸

Apostolskie zadania trzech pozostałych zgromadzeń ukrytych, wprawdzie nie wiązały się z religijnymi czy socjalnymi potrzebami wyodrębnionej grupy społecznej, to jednakże i one pośrednio zmierzały do odrodzenia polskiego społeczeństwa pod względem religijnym i spieszenia mu z pomocą charytatywną. Apostolski cel tych zgromadzeń miał swoje źródło w specjalnym zapotrzebowaniu Kościoła, tak w wymiarze Bożej ekonomii zbawienia, jak również w wymogach kościoła jako domu Bożego i sprawowanej w nim liturgii.

Zwiastunki Wynagrodzenia miały się całkowicie poświęcić idei wynagrodzenia i szerzeniu jej wśród wiernych. Jak mówią ich pierwsze Ustawy, powinny one usilnie zmierzać do upowszechnienia tej idei, a tym samym do wyjednania miłosierdzia Bożego dla świata, zbawienia bliźnich i ratowania Kościoła.⁷⁹ Dlatego głównym obowiązkiem członkiń tej grupy zakonnej była szczególnego rodzaju katecheza, zmierzająca do pogłębienia wiedzy religijnej w środowisku, w którym przebywały.

Apostolski cel Zgromadzenia Wspomożycielek Dusz Czyścówych wyrósł na gruncie eschatologicznej prawdy o relacjach zachodzących między kościołem pielgrzymującym a kościołem

⁷⁶ *Ustawa Sług Jezusa*, AWP IID 12, s. 139.

⁷⁷ *Konstytucja Służebnic Matki Dobrego Pasterza*, AWP IID 24, s. 5.

⁷⁸ *Konstytucje Sióstr Cierpiących z 1883 lub 1884 r.*, AFC s. AII, T. 17.

⁷⁹ *Ustawa Zwiastunek Wynagrodzenia*, AWP IID 21, s. 18.

cierpiącym. Siostry Wspomożycielki miały nieść pomoc członko kościoła cierpiącego przez ofiarę z własnego życia, modlitwę i pełnienie dzieł miłosiędzia.⁸⁰

Troska o czystość kościoła jako miejsca kultu i o piękno szat liturgicznych wyznaczyła szczególne zadanie apostołskie Sióstr Westiarek, które obowiązywane były z racji swego powołania zaopatrywać ubogie i zaniedbane kościoły w odpowiednie paramenty liturgiczne.⁸¹

Już samo zestawienie apostołskich zadań zgromadzeń ukrytych bez szerszego kontekstu ich uwarunkowań, ujawnia ich wybitnie społeczny charakter i bogactwo oraz różnorodność dania odpowiedzi na znaki czasu w końcu XIX w.

Zgromadzenia te nie mieszczą się w ogólnie stosowanym podziale apostołskich instytutów zakonnych. Nie można o nich powiedzieć, że są wyłącznie nauczające bądź pielęgnujące chorych, względnie oddające się dziełom charytatywnym, chociaż większość z nich wypełnia te funkcje w stosunku do swojej grupy społecznej jednocześnie.

Ukryte zgromadzenia zakonne, jak się wydaje, można określić jako służebne, w ewangelicznym rozumieniu tego słowa i dające świadectwo Chrystusowi w środowisku. O takim określeniu zdecydowała ich geneza ściśle związana z daną grupą społeczną i sytuacja polityczna drugiej połowy XIX w., która nie pozwalała nie tylko na prowadzenie różnego rodzaju dzieł oświatowych czy charytatywnych, ale nawet na istnienie i rozwój jawnych grup zakonnych.

b. Zaprogramowana działalność apostołska wyznacznikiem rodzaju kultu maryjnego

Zaprogramowane w pierwszych Ustawach apostołskie zadania zgromadzeń ukrytych, jak się okazuje były powiązane z kultem Matki Bożej jako głównej patronki grupy zakonnej, a w sześciu wypadkach stały się wprost wyznacznikiem tytułu Najświętszej Maryi Panny, pod którym była czczona w danym zgromadzeniu.

Franciszczanki od Cierpiących, ze względu na obowiązek niesienia pomocy i posługi chorym miały czcić Matkę Bożą Nieustającej Pomocy,⁸² a Sługi Jezusa, otaczające opieką grupę służących widziały w Matce Najświętszej przede wszystkim

⁸⁰ Ustawa *Wspomożycielek Dusz Zmarłych*, AWP IID 25, s. 1—4.

⁸¹ *Ustawy Westiarek Jezusowych*, AWP IID 19, s. 17.

⁸² Ankieta z 1986 r.

Służebnicą Pańską, chociaż oddawały Jej cześć jako Niepokalanej. W Matce Najświętszej Niepokalanej, jako Służebnicy Pańskiej szukały wzoru dla swej apostołskiej działalności i pod tym tytułem zazwyczaj się do Niej zwracały.⁸³

Siostry Imienia Jezus, pierwotnie noszące tytuł Zgromadzenia Pracownic Maryi Wspomożycielki Wiernych, podejmując apostołską działalność, zbliżoną w swym ukierunkowaniu do dzieła ks. Jana Bosko, późniejszego świętego, który w tym samym czasie organizował na terenie Włoch zakłady rzemieślnicze dla młodzieży męskiej, przyjęły za swoją główną Patronkę Matkę Bożą Wspomożycielkę Wiernych.⁸⁴ Jak świadczą o tym zachowane przekazy źródłowe, uczyniły to po porozumieniu się o Honorata z ks. Janem Bosko i po uzyskaniu zgody tego ostatniego oraz jego błogosławieństwa.⁸⁵

Zwiastunki Wynagrodzenia z racji swego apostołskiego zadania obrały za swoją główną patronkę Matkę Bożą Bolesną, która jest dla nich ideałem „pierwszej Wynagrodzicielki znieawang wyrządzonych Jej Boskiemu Synowi w czasie męki”⁸⁶

Siostronom Wspomożycielkom o. Honorat ukazał Maryję jako Bożą Wspomożycielkę, a przede wszystkim jako Królową Czyścica, by przejmując się Jej duchem w wypełnianiu apostołskiego zadania niosły pomoc zmarłym, pozostającym w czyśćcu.⁸⁷ Z uwagi na powyższe szczególnym kultem otaczają Najświętszą Maryję Pannę, jako Pocieszycielkę strapiionych i Pośredniczkę łask, obchodząc uroczyste święto Opieki Matki Bożej.⁸⁸

Siostry pasterzanki, poświęcając swoją działalność upadłym dziewczętom, czczą jako główną swoją patronkę Matkę Dobrego Pasterza, która ma być dla nich wzorem w szukaniu z Jezusem zagubionych dusz.⁸⁹

Analogicznie dla Sióstr Westiarek, które jako główną patronkę mają Matkę Bożą Łaskawą, Maryja jest dla nich „pierwszą Westiarką Jezusową”,⁹⁰ a dla Pocieszycielek Serca Jezu-

⁸³ Ustawa Sług Jezusa, AWP IID 12, s. 139, 140; Ankieta z 1986 r.

⁸⁴ Ustawy Zgromadzenia Pracownic Maryi Wspomożycielki Wiernych, AZ IA1—3, s. 1, 3, 4.

⁸⁵ Listy okólne i zarządzenia m. Bernardyny Wincentyny Ostrowskiej, AZ IBb2—2, nr 34; H. Gałęcka, Historia Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus, AZ IJ1—3, s. 3.

⁸⁶ Ustawa Zwiastunek Wynagrodzenia, AWP IID21, s. 20.

⁸⁷ G. Bartoszewski, P. Brzozowska, dz. cyt., s. 98.

⁸⁸ Ankieta z 1964 r.

⁸⁹ Konstytucja Służebnic Matki Bożej Dobrego Pasterza, AWP IID 24; Ankieta z 1964 r.

⁹⁰ Ustawa Zwiastunek Wynagrodzenia, AWP IID 21, s. 20.

sowego, którym Matka Najświętsza patronuje jako Matka Dobrej Rady, „pierwszą i najdoskonalszą Pocieszycielką Bożego Serca”⁹¹

Tak jedne jak drugie obowiązane są we właściwy dla siebie sposób naśladować Maryję w realizowaniu swego apostołskiego celu.

W pozostałych grupach zakonnych, w których nie udało się stwierdzić wyraźnej relacji między apostołskim celem a rodzajem kultu maryjnego, można jednakże z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać, że Maryja czczona tam głównie w tajemnicy Niepokalanego Poczęcia, z którą łączył się kult Niepokalanego Serca Maryi, była wzorem właściwego im tylko działania, a członkinie tych zgromadzeń naśladowały Ją w tym aspekcie, który odnosił się do ich rodzaju pracy.

Należy tu podkreślić, że tytuł Niepokalanej nadał o. Honorat Służkom Niepokalanej⁹² i Córkom Maryi Niepokalanej,⁹³ a kult Niepokalanego Serca Maryi, jaki się w tym czasie rozwijał w religijności wiernych, znalazł swój wyraz w nazwie i życiu Zgromadzenia Córek Najczystszego Serca Maryi⁹⁴ i Małych Sióstr Niepokalanego Serca Maryi.⁹⁵

Jak z powyższego wynika, wyznacznikiem rodzaju czci Matki Bożej i głównej patronki w tych zgromadzeniach stał się tradycyjny kult Niepokalanej, pielęgnowany i rozwijany we wszystkich franciszkańskich grupach zakonnych, a w drugiej połowie XIX w. szczególnie podkreślany po ogłoszeniu dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny, jak i nowszy kult Niepokalanego Jej Serca. Nie bez znaczenia jest również fakt, że kult Niepokalanej był bardzo żywy i w tych zgromadzeniach ukrytych, w których relacja między celem apostołskim a rodzajem czci maryjnej była bardzo wyraźna, a które tym samym czciły Maryję niejako pod własnym tytułem.

c. Rozwój działalności apostołskiej i jej rodzaje w XIX w.

Apostołska działalność maryjnych zgromadzeń ukrytych w ostatnim dwudziestopięcioleciu XIX w. była podobnie jak ich

⁹¹ *Ustawa Stowarzyszenia Pocieszycielek Serca Jezusowego*, AWP IID 29, s. 128.

⁹² *Ustawa Związku Służek Niepokalanej*, AWP IID 5, s. 1.

⁹³ *Ustawy Córek Niepokalanej Maryi*, AWP IID 27, s. 1.

⁹⁴ *Ustawy Córek Serca Maryi*, AWP IID 30, s. 101.

⁹⁵ *Konstytucje Robotnic Serca Maryi*, AWP IID 11, s. 1.

zadania bardzo różnorodna i dominował w niej wyraźnie aspekt społeczny.

Rozwijały ją te grupy zakonne na terenie Królestwa Polskiego, gdzie pracowały, jak podaje zestawienie z 1897 r., w dziewięciu guberniach: kaliskiej, kieleckiej, łomżyńskiej, piotrkowskiej, płockiej, radomskiej, siedleckiej, suwalskiej i warszawskiej,⁹⁶ w granicach ośmiu diecezji: kieleckiej, kujawsko-kaliskiej, lubelskiej, płockiej, podlaskiej, sandomierskiej, sejneńskiej i warszawskiej⁹⁷ oraz w Cesarstwie Rosyjskim w 17 guberniach: chorsońskiej, grodzieńskiej, inflanckiej, irkuckiej, kijowskiej, kowieńskiej, kurlandzkiej, mińskiej, mohylewskiej, moskiewskiej, petersburskiej, podlaskiej, pskowskiej, smoleńskiej, tomskiej, wileńskiej, witebskiej i wołyńskiej,⁹⁸ obejmujących siedem diecezji: kamieniecką, łucko-żytomierską, mińską, mohylewską, tyraspolską, wileńską i żmudzka.⁹⁹

Na wyżej podanym terenie do roku 1897 założyły one łącznie 144 placówek, w tym w Królestwie Polskim 131 a w Cesarstwie Rosyjskim 32, w których pracowało ponad cztery tysiące członkiń życia wspólnego i zjednoczonych, dokładniej 4256 osób. Warto tu podkreślić, że już w 1908 r. zgromadzenia ukryte posiadały 312 domów zakonnych i liczyły około 6500 członków.¹⁰⁰ Placówki te w znacznej większości (98) znajdowały się na terenie większych i mniejszych miast, a tylko 25 z ogólnej ich liczby założone zostało w tym czasie na wsi.¹⁰¹

Całą apostolską działalność zgromadzeń ukrytych w omawianym okresie można, jak się wydaje, podzielić na pracę społeczną, opiekuńczo-wychowawczą, charytatywną, oświatową i w znacznym stopniu religijną, która nie mieści się w ramach nauczania czy prowadzenia katechezy w szkole. Ma ona bowiem wiele cech właściwych dla pracy duszpasterskiej. Powyższy podział nie różnicuje w sposób zasadniczy tych zgromadzeń między sobą, ponieważ każde z nich wykonywało je wszystkie, tylko w różnym stopniu.

⁹⁶ M. Mazurek, M. Wójcik, *Honorackie zgromadzenia bezhabitowe w latach 1874—1914*, w: *Materiały do historii zgromadzeń zakonnych na ziemiach polskich w XIX i w początku XX wieku*, Lublin 1976, s. 309.

⁹⁷ Tamże, s. 305.

⁹⁸ Tamże, s. 310.

⁹⁹ Tamże, s. 305.

¹⁰⁰ Tamże, s. 225, 229, 298, 299.

¹⁰¹ Tamże, s. 301.

Należy tu jednakże zaznaczyć, że wszystkie zgromadzenia ukryte prowadziły np. pracownie rzemieślnicze, ale dla Sióstr Imienia Jezus były one w tym czasie podstawową formą apostołskiego działania, a dla Franciszkanek od Cierpiących, które akcentowały głównie pracę wśród chorych w szpitalach czy domach prywatnych, tylko uboczną. Podobnie Posłanniczki prowadziły pracownie rzemieślnicze, ale główny nacisk kładły na nauczanie i prowadzenie różnego typu szkół.

Celem ukazania różnorodności a jednocześnie bogactwa form apostołskiego działania ukrytych grup zakonnych, które tak bardzo odbiegało zarówno w treści jak i sposobie realizowania zadań apostołskich od tradycyjnych dzieł, prowadzonych przez osoby zakonne czy klasztory, należy chociaż w krótkim zestawie statystycznym podać nie tylko liczbę, ale przede wszystkim rodzaj prowadzonych prac. W ramach społecznej działalności, do 1900 r. założyły one łącznie około 428 różnego typu punktów usługowych, używając współczesnej terminologii, które zasięgiem oddziaływania społecznego daleko wybiegały poza cel pracowni rzemieślniczej, pralni czy magla, a tym bardziej sklepu. W ogólnej ich liczbie znajdowało się 173 pracownie kroju i szycia oraz haftu, 87 introligatorni, warsztatów tkackich i tym podobnych, 23 stołówki, tzw. gospody i herbaciarnie, 28 pralni, prasowni, magli oraz 67 innych jeszcze warsztatów rzemieślniczych.¹⁰²

Jak można wnioskować pracownie zawodowe były w tym czasie charakterystyczną formą apostołskiego działania dla większości zgromadzeń ukrytych. Przykładowo można podać, że pracownie zawodowe w liczbie powstałych w tym czasie placówek w Zgromadzeniu Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej stanowiły 97,6% a w Zgromadzeniu Sióstr Imienia Jezus 63%.¹⁰³ Ułatwiały one ukrytym instytutom zakonnym nie tylko otwarcie domu zakonnego i zachowanie zasady ukrycia, ale przede wszystkim realizację właściwego im apostołstwa środowiskowego oraz współpracę z różnymi grupami społecznymi. Odpowiadały one przy tym na społeczne zapotrzebowanie, domagające się przygotowania kobiety do pracy zawodowej, w wielobranżowym rzemiośle tak w mieście jak i na wsi. Były miejscem kształtowania chrześcijańskiej

¹⁰² M. Mazurek, M. Wójcik, dz. cyt., s. 303.

¹⁰³ K. Trela, *Zgromadzenie Sióstr Imienia Jezus w latach 1887—1946*, s. 10, mps u autorki.

postawy odnośnie pracy i jej wartościowania w życiu jednostki i społeczeństwa. Dla Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus były podstawową i najbardziej charakterystyczną formą działalności społecznej i religijnej wśród rękodzielniczek. Pozwalały one siostronom dotrzeć bezpośrednio do znacznej liczby rękodzielniczek i przez nie rozszerzać swój apostołski wpływ na inne rękodzielniczki i ich rodziny. Te pracownice zapewniały rękodzielniczkom pracę i utrzymanie, chroniły je przed wyzyskiem i dawały im opiekę moralną. Siostry w ramach pracowni prowadziły swoistego rodzaju katechezę rękodzielniczek, przygotowywały je do sakramentów świętych poprzez pogadanki religijne, czytanie i rozpowszechnianie książek religijnych, co przy braku polskiej książki religijnej miało wówczas duże znaczenie. Niejednokrotnie w swoich pracowniach odprawiły z nimi rekolekcje i uczyły zasad moralności chrześcijańskiej.

W pracowniach zawodowych siostry spełniały także funkcje oświatowe w zakresie szkolnictwa zawodowego. Do pracowni obok czynnych i wykwalifikowanych rękodzielniczek przyjmowane były dziewczęta na naukę kroju i szycia, haftu czy trykotarstwa. W miarę rozwoju pracowni siostry kładły przede wszystkim nacisk na kształcenie zawodowe dziewcząt. Miało to wówczas duże znaczenie z uwagi na to, że sprawa żeńskiego szkolnictwa zawodowego pod koniec XIX wieku nie wyszła w zasadzie poza organizację kilku zakładów rękodzielniczych i szkół gospodarstwa domowego, a pracownia była wówczas jedynym miejscem zdobycia odpowiednich kwalifikacji zawodowych dla kobiety, która z różnych powodów zmuszona była do pracy zarobkowej. Owcześnie władze oświatowe nie przywiązywały wtedy żadnej wagi do problemu zawodowego kształcenia dziewcząt.¹⁰⁴

Na terenie Cesarstwa Rosyjskiego pracownice zawodowe Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus były ponadto ośrodkiem polskości dla miejscowej Polonii, co więcej szkołą patriotyzmu przez pielęgnowanie w nich tradycji narodowych, naukę języka polskiego i historii oraz przez udostępnianie polskiej książki, zwłaszcza religijnej.¹⁰⁵

Przykład Zgromadzenia Sióstr Imienia Jezus w prowadzeniu pracowni zawodowych jest doskonałą ilustracją społecznej

¹⁰⁴ K. Trela, dz. cyt., s. 8, 9.

¹⁰⁵ Tamże, s. 9.

działalności pozostałych zgromadzeń ukrytych w tym zakresie. Podobną działalność prowadziły w swoich pracowniach Służki Niepokalanej w stosunku do dziewcząt wiejskich czy Sługi Jezusa odnośnie grup służących.

Jak można wnioskować, dalsze badania tego problemu ukazały nie tylko rozległość różnorodnych działań w tym względzie, ale i poważną rolę, jaką pracownice zawodowe odegrały w apostołacie zgromadzeń ukrytych.

Ze względu na ilość różnego rodzaju zakładów czy placówek pracy w apostołacie zgromadzeń ukrytych drugie miejsce zajmowała działalność opiekuńczo-wychowawcza, dotycząca dzieci i charytatywna.

W ramach działalności opiekuńczo-wychowawczej zgromadzenia te do 1900 r. założyły około 96 zakładów, w których dominowały ochronki (57), a po nich sale zajęć (26) dla dzieci i młodzieży. Internaty wówczas były nieliczne (13).¹⁰⁶

W działalności charytatywnej zgromadzenia te zorganizowały 83 różnego typu zakładów charytatywnych, wśród których pierwsze miejsce zajmowały schroniska i szpitale (46), po nich sierocińce (20), punkty, prywatnej opieki nad chorymi (21), szpitaliki (16), domy kuracyjne i wypoczynkowe (11), ambulatoria i inne.¹⁰⁷

Problem oświaty zwłaszcza na wsi i w środowisku robotniczym był w tym czasie zagadnieniem pierwszoplanowym w walce o uratowanie narodu polskiego, z uwagi na to, że system oświaty narzucony przez zaborcę nie tylko nie dążył do rozwoju szkolnictwa, szczególnie elementarnego, ale konsekwentnie zmierzał do jego ograniczenia, co więcej zrusyfikowania go i pozbawienia całkowicie cech narodowych, celem wynarodowienia młodego pokolenia Polaków. Mimo że możliwości rozwoju szkolnictwa tak na szczeblu podstawowym jak i średnim były bardzo ograniczone, to jednakże zgromadzenia ukryte potrafiły zorganizować i otworzyć w tym czasie 12 szkół zawodowych, 8 szkółek parafialnych, 5 elementarnych z cztero i sześcioklasowym programem nauczania, a ponadto 5 pensji, z nauczaniem przedmiotów zawodowych oraz 10 innych, bliżej nieokreślonych punktów nauczania.¹⁰⁸ Niemalą też rolę odegrały w zakresie oświaty, zwłaszcza na wsi, wyżej wymienione

¹⁰⁶ M. Mazurek, M. Wójcik, dz. cyt., s. 303.

¹⁰⁷ Tamże, s. 303.

¹⁰⁸ M. Mazurek, M. Wójcik, dz. cyt., s. 303.

ochronki, które były zazwyczaj tajnymi szkółkami, jak to miało miejsce w ochronkach prowadzonych przez Siostry Służki N. M. P. Niepokalanej.¹⁰⁹

Na koniec warto jeszcze zasygnalizować prowadzenie nieformalnej katechezy, którą członkinie życia ukrytego, między innymi Służki N. M. P. Niepokalanej, realizowały przez prowadzenie kółek Żywego Różańca, nauczanie katechizmu, przygotowywanie dzieci, młodzieży a często i dorosłych do sakramentów świętych, szczególnie do sakramentu pokuty, prowadzenie grup tercjarstwa świeckiego, rekolekcji, udostępnianie książek religijnych czy przewodniczenie w paraliturgicznych nabożeństwach, zwłaszcza poza kościołem, np. majowych czy różańcowych.¹¹⁰

Ukazana działalność apostołska zgromadzeń ukrytych jest jedynie szkieletowym zasygnalizowaniem jej rodzajów, zasięgu terytorialnego i podaniem w przybliżeniu liczby różnego typu prowadzonych zakładów, których liczba w 1900 r. osiągnęła 727 jednostek.¹¹¹ Przedstawienie to nie wyczerpuje całego jej bogactwa i dynamiki w zakresie obrony kultury narodowej, odrodzenia religijnego społeczeństwa czy niesienia mu pomocy w zakresie licznych jego potrzeb socjalnych. Obecny stan badań nie pozwala jeszcze na pełne jej przedstawienie a tym bardziej na ustalenie wniosków czy stworzenie syntezy wkładu zgromadzeń ukrytych w obronę narodu i Kościoła w Polsce w drugiej połowie XIX wieku, które domaga się naukowego opracowania. Opracowanie takie jest tak trudne, jak trudne jest ukazanie w całym bogactwie i pełnym całokształcie codziennego życia społeczeństwa w ubiegłym stuleciu.

ZAKOŃCZENIE

Z przeprowadzonych dotychczas badań, które stały się podstawą opracowania, jasno wynika, że kult Matki Bożej w honorackich zgromadzeniach maryjnych w drugiej połowie XIX w. był bardzo żywy i obok cech właściwych dla maryjności epoki, posiadał swoiste i całkiem nowe aspekty, które w re-

¹⁰⁹ M. Wójcik, *Zgromadzenie Sióstr Służek N. M. P. Niepokalanej*, Maniówka 1978, s. 208—217.

¹¹⁰ M. Wójcik, dz. cyt., s. 269—274.

¹¹¹ M. Mazurek, M. Wójcik, dz. cyt., s. 303.

zultacie daleko wybiegały poza teologiczne jego ujęcie w ówczesnej mariologii, zwłaszcza w zakresie idei niewolnictwa maryjnego.

Kult ten w pełni partycypował w maryjnym charyzmacie o. Honorata Wacława Koźmińskiego, szczególnie w jego idei niewolnictwa maryjnego, która w swej treści była bardzo zbliżona do późniejszego jej ujęcia w nauczaniu ks. kard. Stefana Wyszyńskiego i do jego aktu milenijnego, w którym ten ostatni mocno wyakcentował maryjną zasadę pomocniczości w dziele zbawczym Chrystusa.

Idea niewolnictwa maryjnego, będąca fundamentem kultu maryjnego w ukrytych zgromadzeniach zakonnych, zgodnie z zamierzeniami o. Honorata miała przeniknąć nie tylko wewnętrzne życie ich członkiń, ale całe życie wspólnotowe tych grup zakonnych i zapewnić tym wspólnotom trwałość i owocność ich apostołatu, a ponadto uzdolnić je niejako do odrodzenia religijnego społeczeństwa, obrony jego tożsamości narodowej i ratowania Kościoła.

Z tego względu kult maryjny w tych wspólnotach zakonnych, jak się okazało, wiązał się ściśle z ich zadaniami apostołskimi, które w większości tych grup zakonnych stały się wyznacznikiem tytułu Matki Bożej jako głównej patronki i zadecydowały o całym szeregu religijnych praktyk maryjnych.

Zadania apostołskie honorackich zgromadzeń maryjnych, zaprogramowane w ich pierwszych ustawach miały wyraźnie religijno-społeczny charakter. Były one, jak to można zauważyć, doskonałą odpowiedzią na zapotrzebowanie tych grup: społecznych, dla których zostały powołane do życia. Zarówno w formie apostołatu jak i w jego realizacji były bardzo śmiałe i nowatorskie.

Apostolska działalność maryjnych zgromadzeń honorackich, którą najogólniej można podzielić na społeczną, opiekuńczo-wychowawczą, charytatywną, oświatową i religijną, swoim zasięgiem objęła wszystkie grupy społeczne na terenie Królestwa Polskiego i Cesarstwa Rosyjskiego, będąc jednocześnie doskonałą odpowiedzią, jak można przypuszczać, na potrzeby czasu.

Można chyba bez przesady powiedzieć, że ta działalność ubogaciła społeczeństwo i Kościół w trwałe wartości, a jednocześnie była mocnym orężem w walce o jego wolność i rozwój oraz o zachowanie tożsamości narodowej, chociaż ocena

togo wkładu i pełne jego naświetlenie czeka jeszcze na naukowe opracowanie.

Die Honoratschen Marienkongregationen im Kampf um die Rettung der Kirche und der Nation im 19. Jahrhundert

Zusammenfassung

Das Problem der Verteidigung der Kirche und der Nation, die in den letzten 30 Jahren des 19. Jahrhunderts im Königtum Polen und im Russischen Kaiserreich von den Honoratschen Marienkongregationen realisiert wurde, wird von dem Standpunkt ihrer Marienhaftigkeit sowie des Apostelamtes aus dargestellt, das sich in der Programmierung und der Entwicklung verschiedenartiger Aposteltätigkeiten offenbarte.

Aus der Gruppe von 26 Ordensgemeinschaften, die in den Jahren 1855—1895 auf die Anregung von Honorat Waclaw Koźmiński gegründet wurden, berücksichtigt man in dieser Bearbeitung nur 13 Verheimlichte Frauenkongregationen, die „Ordenskleiderlose“ hiessen.

Die Marienhaftigkeit dieser Kongregationen, die vom Charismat ihres Urhebers und vom Kult der Gottesmutter, der sich in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts entwickelt hat, herrührende, wurde nicht nur zum Hauptelement ihrer Geistigkeit, sondern vor allem zum Muster einer neuen Art des Ordenslebens und zum Anreger ihrer Aposteltätigkeit, die zum Aufbewahren des Ordenslebens auf dem Territorium des russischen Teilungsgebietes führte. Die trug auch dazu bei, die Gesellschaft unter dem religiösen Gesichtspunkt wiederzubeleben, ihre nationale Identität aufrechtzuhalten und insbesondere den gesellschaftlichen Bedürfnissen entgegenzukommen, die inzwischen entstanden sind.

In dieser Bearbeitung hat man breit die Idee der Mariensklaverei besprochen, welche in diesen Ordensgruppen in gewisser Hinsicht das Fundament vom Kult der Gottesmutter bildet, die unter dem Sie darin verehrt wurde.

Die Sklaveidee hat das Gemeinschaftsleben der verheimlichten Kongregationen und das Leben ihrer Mitglieder gestaltet, und kommt ja, mit der Idee der Hingabe für die Kirche verbunden, in diesen 2 Aspekten dem skklesialen Marienprogramm vom Kardinal Stephan Wyszyński zuvor.

Im Referat stellte man auch im kurzen Abriss die Tätigkeit dieser

Kongregationen selbst vor, die ausser der inspirierenden religiösen Grundrichtung einen hervorragenden gesellschaftlichen und nationalen Charakter innehatte. Die wurde durch Bestätigung ihrer Anwesenheit in der Gesellschaft realisiert, war als Gärungsmittel vom Evangelium tätig, und kam durch verschiedenartige gesellschaftlich-charitative Unternehmen den Betreuungserzieherischen, Bildungs- und Seelensorgenpflichten entgegen.

K. Trela